

AYNUR SABİR qızı MƏMMƏDOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universiteti

REGION TELEKANALLARININ DİL MƏNZƏRƏSİ

(Qrammatik və leksik aspektdə)

Məqalənin məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi region telekanallarında ədəbi dil normalalarının pozulması hallarının müəyyən olunması, təhlili, toplanan materiallar üzərində xarakterik səhvlərin statistik göstəricilərinin araşdırılması, qüsurların aradan qaldırılması istiqamətində təkliflərin irəli sürülməsini təmin etməkdir.

Məqalənin aktuallığı: Tədqiqat işi qloballaşma və dünyaya inteqrasiya şəraitində milli dilimizin yad ünsürlərdən qorunması və inkişafı üçün televiziya kanallarında ədəbi dil normalalarına nə dərəcədə riayət olunmasının araşdırılması, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi və nöqsanların aradan qaldırılması baxımından aktualdır.

Məqalənin elmi yeniliyi: Təhlil olunan materiallar üzərində aparıcılar tərəfindən edilən və dinləyiciləri yanılda biləcək xarakterik səhv və ya təhriflərin müəyyən olunması;

- Təhlillərin nəticələrinə əsasən onların aradan qaldırılması yolları ilə bağlı təkliflərin təqdim olunması;

«Hər bir xalqın milli mənliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir» (H.Əliyev). Dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilinin istifadəsinə və tətbiqinə dövlət qayğısının artırılması düşünülmüş, məqsədyönlü bir siyasətin nəticəsidir, çünki bu sadəcə bir dil məsələsi deyil, bu bir dövlətçilik məsələsidir. Belə ki, dil birliyi vətən birliyidir.

Dövlətimiz tərəfindən ədəbi dilimizə, onun normalalarına, nitq mədəniyyətimizə göstərilən bu qayğıdan sonra ən böyük məsuliyyət, zənnimizcə, məhz televiziya verilişləri aparıcılarının üzərinə düşür. Teleaparıcılar ana dilimizi gözəl bir şəkildə təmsil və təbliğ etməlidirlər ki, qloballaşma və dünyaya inteqrasiya şəraitində dilimizi yad ünsürlərdən qoruyub onu gələcək nəsillərə ötürə bilək. Bu isə məhz ədəbi dil normalalarına riayət etməklə, onun qanunlarına hörmətlə yanaşmaqla mümkün ola bilər. Bu vətən sərhədlərini qorumaq qədər məsuliyyət tələb edən bir işdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, təəssüflər olsun ki, aparılan müşahidələr göstərir ki, ədəbi danışığ normalarına daha ciddi əməl etməli olan televerilişlərdə ədəbi dil normasından yayınmalar baş alıb gedir. Halbuki böyük tamaşaçı auditoriyasını əhatə edən, kütləvi təsir və tərbiyə vasitəsi olan Televiziya Azərbaycan ədəbi dilinin fonetik, morfoloji və sintaktik, leksik normalarının təbliğ edilməsində çox böyük rola malikdir.

Ümumiyyətlə, kimliyindən asılı olmayaraq televiziya və radioda çıxış edən hər bir kəs ədəbi dil normalarına əməl etməli, başqalarına yaxşı mənada nümunə olmalıdır. Çünki kütlələrin danışığına onların təsiri daha böyükdür. Bu səbəblə də radio və televiziya verilişlərində dilin qəbul edilmiş normalarına ciddi riayət etməli, diktorların nitqində nöqsana yol verilməməlidir. Aydın məsələdir ki, nitq mədəniyyəti tək ayrı-ayrı adamlara deyil, hamıya şamil olunur, lakin televiziya işçiləri, auditoriya, ictimaiyyətlə ünsiyyətdə olanlar üçün bu normalara əməl edilməsi daha zəruridir, hətta bu onların ictimai borcu kimi qiymətləndirilməlidir.

Hər gün minlərlə izləyici televizorun qarşısında oturur və dilimizi yüksək səviyyədə təbliğ edən mənalı bir veriliş gözəl danışmaq həvəsi oyadırsa, pisi isə tamaşaçı auditoriyasına pis vərdislər aşılayır, onları dilə başdansaovdu, məsuliyyətsiz yanaşmağı öyrədir.

Axi ədəbi dilimiz tək istifadə etdiyimiz bir xəzinə deyil, bu bizə babalarımızdan qalan bir mirasdır. Biz bu xəzinədən dürr də götürə bilərik, lakin eyni zamanda götürdüyümüz bu dürrü etinasız şəkildə korlayıb zibilə ata da bilərik. Dil ona dəyər verən, onu sevən daşıyıcısının əməyini, əziyyətini heç bir zaman itirmir. Çünki dil xəzinədən götürdüləri almazı cılalayaraq ən qiymətli ləl-cəvahirata çevirən kəsləri unutmur və unutmağa qoymur.

Araşdırmanın əsas qayəsi hər hansı bir televiziya kanalının, teleaparıcının səhvini, xətasını vurğulamaq, sual qarşısında qoymaq, onun işinə, sənətinə şübhə ilə yanaşmaq deyil. Əsas məqsədimiz region kanallarında yayımlanan verilişlərin dilində ədəbi dilimizin normalarına riayət edilib-edilməməsi məsələsinə aydınlıq gətirmək, bütövlükdə ədəbi dilimizin zənginliyini ortaya qoyulmasına diqqət yetirmək və onu nəzarətdə saxlamaqdır.

Region teleməkanında ədəbi dil normalarının pozulması hallarının müəyyən olunması baxımından konkret olaraq ARB Cənub TV və Dünya TV kanallarının qeyri-xəbər proqramları əsasında aparılan monitoring belə nəticələrə gəlməyə əsas verir ki, Dövlətimiz tərəfindən göstərilən diqqət və qayğıya rəğmən ədəbi dil normaları istər fonoloji, istər leksik, istərsə də qrammatik səviyyədə pozulur. Hesablamalar əsasında müşahidələr göstərir ki, verilişlərin dilində dilin bütün səviyyələrinə - fonetik, leksik, sintaktik, üslubi səviyyəyə aid müxtəlif xarakterli nöqsanlara rast gəlmək mümkündür. Kifayət qədər bazaya sahib olan region telekanallarında hələ də nöqsanlar az deyil. Xüsusən də, bəzi redaktor və aparıcıların səriştəsizliyi Televiziya kanalının reytinginə mənfi təsir göstərməklə yanaşı, xalqın zövq və savadlılıq səviyyəsini təmin etmir. Bu problemin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət etməyi tövsiyə olunardı: Redaktorlar mətnləri hazırlayarkən publisistik üsluba üstünlük verməli, mətnlər nisbətən daha lakonik və cəmiyyətin bütün təbəqəsindən olan tamaşaçının anlayacağı səlist dildə yazılmalıdır; Mətnlər hazırlanarkən taftoloji xətalara yol verilməməli, pafos yerində və doğru zamanda işlənməlidir; Alt yazılar və titrlərdə orfoqrafiyaya və qrammatik qaydalara xüsusi diqqət yetirilməlidir; İstər informasiya, istərsə də əyləncə xarakterli verilişlərdə səriştəli aparıcılara xüsusi yer ayrılmalıdır; Aparıcı tərəfindən mətn oxunarkən cümlələr sadə və anlaşıqlı olmalıdır ki, fikir dinləyiciyə aydın çatdırılsın; Dialekt sözlərdən mümkün qədər az istifadə olunmalı, aparıcının nitq mədəniyyəti publisitikanın qaydalarına cavab verməlidir.

İndi isə Region telekanallarının dilində qeydə aldığımız ədəbi dil normalarının pozulması hallarını nəzərinizə çatdırmaq istərdik:

Qeyd: Hər başlığa uyğun şəkildə düzəlişlər etməklə, digər xətalara toxunmamağı, bu norma pozulması faktlarını müvafiq bölmələrdə təshih etməyi məqsədəuyğun hesab etmişik.

GRAMMATİK NORMA

• *Dünya TV – “Gecənin səsi” -30.09.2019- 04:12-Və bu gözəl payızın gözəl bir vaxtında, havanın ən gözəl bir vaxtdı nə isti, nə soyuq deyil. Havalarımız çox gözəl keçir* (Qeyd: Nə, nə də inkarlıq bağlayıcıları işlədilən cümlənin xəbəri təsdiqdə olur və “deyil”, “yox” sözlərini əvəz edir, bu sözlərin iştirakı olmadan belə “nə, nə də” bağlayıcılarının iştirakı ilə inkarlığı yaratmaq mümkündür.

• *Dünya TV – “Gecənin səsi” -23.09.2019-01:31:12-İnsan gərək olduğu kimi danışsa, olduğu kimi söyləsə daha gözəl olar. (Cümlədə “gərək” sözü artıqdır, çünki gərək arzu ədatıdır. Danışsa sözündəki –“ sa” morfemi -felin şərt şəklinin şəkilçisini ifadə edir, arzu ədatı arzu şəkli ilə işlənə bilər- Deməli, cümlə “ İnsan gərək olduğu kimi danışa” – şəklində işlədilməli idi.*

• **ARB Cənub** -“Sinematoqraf”-13.10.2019-08:43- Əslində rusların əslində çəkəcəyi serialı bizim üçün Amerikanlılar (amerikalılar)çəkdi. Aparıcı dilimizə xas olmayan şəkilçi işlətdiyi üçün ədəbi dilin qrammatik norması pozulub.

• **ARB Cənub**-“Sinematoqraf”-13.10.2019- Müəyyən bir tendensiya**lar** yaranmağa başlamışdı. (Qeyd:bir sözümdən sonra – istər ədat, istərsə də say – cəm şəkilçili ola bilməz).

• *Dünya TV* –“Gecənin səsi”- 30.09.2019- Hər kəs sağlamlığını peşəkarlara etibar edin.

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”-13.10.2019-19:46- Kinoteatrlarda gedən (nümayiş etdirilən) filmlərə (filmlərin) çox güman hamına/hamısına getmirsiz də?(*idarə əlaqəsi* pozulub).

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-02.10.2019-40:20-Gəlin, Azərbaycanın ilk hərbi pilotçusu haqqında, təyyarəçisi haqqında danışaq.(Pilotçu sözü yoxdur, pilot və təyyarəçi isə eyni məna daşıyır)

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-19.09.2019-08-54-Rauf Hacıyev dəfələrlə orden və medallarla təltif olunub.(*dəfələrlə*-şəkilçisini qəbul etmiş saylardan sonra gələn isimlərə cəm şəkilçisi artırılır).

• *Dünya TV* –“Gecənin səsi”- 30.09.2019-Sən bura ayaq açanda hər zaman bizim tamaşaçılarımızın bir sözü var:“Natiq məllim Həbil hardadır? (Morfoloji normanın pozulması faktı)

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-02.10.2019-12:57 -Minsk, Astana, Almata, Daşkənd şəhərləri və Bakı şəhərləri-artıq bu beşliyə daxildir.(şəkilçi artıqlığı)

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-16. 09.2019 -Bioplast maya oboyuna üstünlük verin.Çünki **bütün** dünyanın **bütün** ölkələrində ən məşhur dünya markası **olaraq**(olan)Bioplas maya(maye) oboyundandır artıq istifadə olunur.(“*bütün*” təyini dünya ölkələrinə aiddir, “*dünya*” sözünə yox,yersiz təkrarlar, xəbərlilik şəkilçisi artıqdır).

• **ARB Cənub** - “Səhər Ekspresi”- 02.10.2019 -01:23:07- Nəzərinizə çatdırım ki, bu problemin qarşısı aradan qaldırılıb(*...bu problem aradan qaldırılıb-daha düzgün olar*).

• **ARB Cənub** - “Səhər Ekspresi” –02.10.2019-02:19 -Əlaqə nömrələri də ekranda görürsüz, əziz tamaşaçılarımız) (*əlaqə nömrələrini- tə'sirlik hal şəkilçisi işlədilməyib*).

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi” -17.09.2019-00:05- “Səhər Ekspresi”-nə “Bioplast”-ın təqdimatında baxırsız.Sponsor olaraq maya oboydur.(Cümlə bu şəkildə olmalıdır: Maye oboy olan “Bioplast”-ın sponsorluğu ilə “Səhər Ekspresi”-nə baxırsınız.

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-17.09.2019-00:05- “Səhər Ekspresə”(şəkilçinin yerində işlədilməməsi) artıq efirdədir. Bəli, saatlar da bizi göstərir. (*Şablon ifadələr*)

• **ARB Cənub**- Səhər Ekspresi”-10.10.2019-32:51- Xəstə körpələr olanlar otağın havasını tez-tez açmalı dəyişməli, mütəmadi pəncərəni açıq saxlamalı, havasını....(Xəstə körpələri olanlar otağın havasını tez-tez dəyişməli, pəncərəni açıq saxlamalı, havasını....

• **ARB Cənub**- “Səhər Ekspresi”-24.09.2019-14:39-Film sahəsində aidiyyatı olan adam haqqında danışım.(film sahəsinə)

LEKSİK NORMA

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”-13.10.2019-01:39-Aygün Aslanlı-Avanqard cərəyanı hansı ki, demək olar ki, kinoda ilk **sənətsəl**(*bədii incəsənət*) kino cərəyanı hesab olunur.

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”-13.10.2019-15:21- Aparıcı-Düzdür, son dövrlər **o qədər də** onun təbliğatı ilə **o qədər də**(yersiz təkrar) məşğul deyiləm, amma bu yaxında da **paylaşım elədim**.(*bölişdüm*)

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”- 13.10.2019-06:00- Adlarını qoyub o **stilən**(*üslubda*) də gedirdilər.

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”-13.10.2019-06:31- **Tamam**(*yaxşı*), onda biz bu həftə baş vermiş ən önəmli saydıqlarımıza baxaq.(Türkiyə türkcəsinə xas olan söz)

• Qeyd: Aparıcıların söz seçimi məqamında lüğət tərkibində mövcud olan sözlərə deyil, Türkiyə türkcəsindən olan söz və ifadələrə üstünlük verməsi faktı diqqəti çəkir. Azərbaycan dilində yeni dil-danışqı alışqanlıqları və alınmaları müşahidə olunur.

• **ARB Cənub** - “Sinematoqraf”-13.10.2019-09:23- *Yəni* xüsusi bir özəlliyi, sinematoqrafik (*kinematoqrafik*) bir özəlliyi yox idi.

• *Dünya TV* –“Gecənin səsi”- 23.09.2019-01:35-InşəAllah, növbəti həftə orda çəkilişimiz olacaq *Dünya TV*-nin gözəl kameramanları, bizim rejisorumuzun çəkilişi olacaq kı, yeni mövsümdə hər kəs ayağ açsın.

• **ARB Cənub** - “Səhər Ekspresi” –02.10.2019-57:28- Ən əsası da bizim paytaxt şoppinq(*alış-veriş-varvarizm*) üçün daha yüksək səviyyədə olub.

(söz məzmunca kontekstə uyğun deyil)

• ARB Cənub - “Səhər Ekspresi”-11.10.2019-03:46- Səhər-səhər çox da energetik(*enerjili,coşğun*) bir ifa təqdim eləmədik, çünki hələ ki, yuxudan durma prosesidir. Ona görə tezdən ürəyinizi çox da cırpındırmayax.

(*pafoslu cümlələrlə danışmaq nitqin təsir gücünü azaldır*)

• ARB Cənub - “Səhər Ekspresi”-01.10.2019-04:37-Bəli, əziz tamaşaçılarımız, heç kimdə kabahat[*qəbahət*]olmasın.

• ARB Cənub - “Səhər Ekspresi”-16.09.2019-21:33- Aparıcı Tural Kərimov-Onun haqqında əslində, bizim maraqlı bir **görüntümüz** (*kadr*) olacaq.

• ARB Cənub “Səhər Ekspresi” -02.10.2019-01:59- Yaxşı da **toy mövsümlərini** uzada biliblər.(Cümlənin məzmununa uyğun olaraq “*toy mövsümləri*” deyil, *toy mərasimləri birləşməsi işlənməli idi*).

• ARB Cənub “Səhər Ekspresi”-16.09.2019.00:34-Əlbəttə, fasiləmizə baxmayaraq, **yeni** bir adda, **yeni** bir abu-havada **sizlərlə** birlikdə **1 saatdan** çox **vaxtımızı...** necə deyərlər **aparacağıq.** (Sözün yerinə düşməməsi belə ki, *fikir anlaşılmır,məntiqsiz səslənir,söz seçimi yanlışdır.Sizlərlə-Məgər siz əvəzliyi özü cəmdə deyilmi. Yersiz şışirtmək üçün cəmlənməsinə ehtiyac varmı?*

• Dünya TV- “Gecənin səsi”-30.09.2019-12:09-Azərbaycan musigilərinin getdikcən gərginləşməsi, getdikcən Azərbaycan musigilərini hər kəs bir ünvana, hər kəs bir yola çəkir.

• Dünya TV- “Gecənin səsi”-23.09.2019-01:21:00-İstəyirəm ki, Nüşabə xanım Sizdən bir **gözəl**, şən mahnı, **gözəl** xalqımızın bax bu **gözəl** payız gecəsində bir əhval-ruhiyyəmizi dəyişək.(Nitqin yığcamlığı tələbi gözənlilməmişdir)

• ARB Cənub- “Səhər Ekspresi” -16.09.2019-00:25- Səhər durub tamaşaçılarımızı da tezdən **durğuzmağ**(*oyatmaq*).....

• ARB Cənub -“Səhər Ekspresi”-02.10.2019-18:04- Ölkənin müstəmləkə istiqamətində ölkə miqyasında **təbliğat işləri aparıb həyata keçirmişdir.**(*anlaşılmır,fikrin ifadə forması qüsurludur*)

• ARB Cənub -“Səhər Ekspresi”-30.09.2019- 00:15- **Verilişimiz** və bizim **məlumatlar** bir saatdan çox sizin evinizin qonağı olacaq.(*məntiqsizdir,fikir düzgün ifadə olunmayıb.Yaxud cümlə bu şəkildə olmalı idi: Mən və həmkarım maraqlı məlumatlarla.....*

• ARB Cənub -“Səhər Ekspresi”-24.09.2019-00:15- Hər zaman səhərimizi **gülüşlə doğru açmalıyıq.**(*cümlə üslub baxımından qüsurludur, fikir anlaşılmır. “Səhərimizi hər zaman gözəl əhval-ruhiyyə ilə açmalıyıq” - bu şəkildə məna daha düzgün ifadə olunmuş olardı*).

• ARB Cənub- “Səhər Ekspresi”-10.10.2019-24:41-Bu xidmət Biləsuvar da **baş verib**(*yaradılıb*).

• ARB Cənub -“Səhər Ekspresi”-10.10.2019-00:15- Yəgin ki, sizdə **rəngli və zəngli saatlar** var ki, sizi tez oyadır ki, “Səhər Ekspresi”-nə baxasız.(şablon ifadələr, “rəngli” sözünə ehtiyac yoxdur, söz artıqlığı yaradır)

Bütün bu sadaladığımız nöqsanlar, dil xətalrı onu göstərir ki, dilimizin saflığının, gözəlliyinin qoruyub saxlamaq üçün yüksək səviyyədə bir sıra tədbirlər görülməlidir. Ümid edirik ki, yuxarıda sadaladığımız nöqsanlar tez bir zamanda aradan qaldırılacaq, çünki ədəbi dilimiz tək istifadə etdiyimiz bir xəzinə deyil, bizim gələcək nəsillərə gözəl şəkildə ötürə biləcəyimiz bir mirasdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: “ Elm və təhsil”,2013.
2. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyatı.Bakı: “Maarif”,1970
3. Babayev A.M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: “Təhsil”, 2014
4. Bayramov A., Məhərrəmov Z., İsgəndərzadə M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti (ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaiti). Bakı, "Ulu", 2015

Айнур Сабир кызы Мамедова

**Языковый вид региональных телеканалов
(В грамматическом и лексическом плане)**

Резюме

В данной статье рассматриваются характерные особенности языка, которое является частью национальной культуры, средством идентификации народа.Значительное внимание уделяется к вопросу языка СМИ, который является инструментом глобального воздействия на менталитет, системы ценностей и нормы употребления языка. Установлено что, нарушение литературных норм, наблюдаемое в СМИ, негативно влияет на уровень культуры речи носителей. Обосновывается мысль

о том, что влияние СМИ на сознание человека неоспоримо, в связи с этим возникает острая необходимость осмыслить роль языка СМИ в новых условиях.

Автор приходит к выводу, что нарушение сочетаемости слов в предложении, неправильное образование грамматических форм, ошибочный выбор слов, употребление лексем в несвойственном им значении, обилие варваризмов и стилистических заимствований — вот наиболее распространенные ошибки, приводящие к искажению смысла высказывания.

Ключевые слова: Литературный язык, лексика, грамматическая норма, стиль, варваризм, плеоназм, тавтология.

Aynur Sabir gizi Mammadova

The language view of regional TV channels (In grammatical and lexical terms)

Summary

This article discusses characteristic features of the language, which is part of the national culture, a means of identifying the people. Considerable attention is paid to the issue language of the media, which is an instrument of global influence on the mentality, value systems and norms of use language. It was found that the violation of literary norms, observed in the media, negatively affects the level of speech culture of speakers. The idea is substantiated that the influence of the media on human consciousness is undeniable, in this regard, there is an urgent need to comprehend the role of the language of the media in the new conditions.

The author comes to the conclusion that a violation of the combination of words in a sentence, incorrect formation of grammatical forms, an erroneous choice of words, the use of lexemes in an unusual their meaning, the abundance of barbarisms and stylistic borrowings - that's the most common mistakes leading to a distortion of the meaning of the statement.

Key words: Literary language, vocabulary, grammatical norm, style, barbarism, pleonasm, tautology.